

İ.Y. Selyutina, N.S. Urtegeşev, A.Y. Letyagin, A.İ. Şevela, A.A. Dobrinina, G.A. Esenbayeva, A.A. Savelov, M.V. Rezakova, Y.A. Ganenko (2012). **Artikulyatornie Bazı Korennih Tyurkskih Etnosov Yujnoy Sibiri (po dannım MRT i tsifrovoy rentgenografii)**, Editör: N.N. Shirobokova, Novosibirsk: SO RAN (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoe Otdelenie) Yayınları. Entegrasyon Projeleri Serisi, 41. Cilt, 374 sayfa. (ISBN 978-5-7692-1253-6).

Mikail CENGİZ

Rusya Bilimler Akademisi Sibiryа Bölümü Filoloji Enstitüsü dünya Türkoloji araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Özellikle Sibiryа'daki Türk dilleri, kültürleri, tarihleri, folkloru gibi birçok alanda sayısız araştırma bu Enstitü tarafından yapılmış ve bu alanda temel kaynak olarak kullanılabilir bir çok kitap yayımlanmıştır. Bu Enstitüde yalnızca Sibiryа Türk toplulukları değil aynı zamanda geniş Sibiryа coğrafyasında yaşamış ve yaşamakta olan diğer topluluk ve halkların dilleri ve kültürlerine yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmektedir. Enstitünün içerisinde Edebiyat Bilimi, Sibiryа'da Rus dili, Mançu-Tunguz Araştırmaları,

Sibiryа Halkları Folklor Araştırmaları, Sibiryа Halkları Dilleri gibi bölümlerin yanı sıra Fonetik Araştırmalar Laboratuvarı ve Yabancı Diller bölümü bulunmaktadır. Filoloji Enstitüsünde tarihsel dilbilim araştırmaları, Sibiryа'daki Rus ağız çalışmaları, Sibiryа'daki az sayılı halkların dilleri ve tehlikeye dil araştırmaları, Sibiryа Halklarının dillerinin belgelenmesi çalışmaları, Sibiryа halklarının folkloru araştırmaları gibi birçok alanda çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Örneğin Enstitü bünyesinde faaliyet gösteren Sibiryа Halklarının Folkloru Bölümünde 1990 yılından bu yana Altay, Belarus, Buryat, Dolgan, Nanay, Tıva, Üdegey, Hakas, şor, Yakut gibi birçok topluluğun kahramanlık destanları, efsaneleri, masalları, halk hikâyeleri, halk şarkıları biri Rusça olmak üzere iki dilli olarak 31 cilt yayımlanmıştır. Seriyeye ait çalışmalar ve yeni derlemeler devam etmektedir.

Eldeki yazının konusunu oluşturan kitap ise Fonetik Araştırmalar Laboratuvarı çalışanları tarafından yayına hazırlanmıştır. Rusya Bilimler Akademisi Sibiryа

Bölümü Filoloji Enstitüsü Fonetik Araştırmalar Laboratuvarı fonetik çalışmalarda dünyanın sayılı merkezlerinden bir tanesidir. Özellikle *Drevnetyurskiy Slovar*'ın (1969) yayına hazırlanmasında ve gerek Türkoloji gerekse de Mongolistik araştırmalarda önemli bir yere sahip olan V.M. Nadelyaev'in burada fonetik çalışmalar yapması ve kendisine ait bir sistem kurarak bunu öğrencilerine aktarması nedeniyle bu laboratuvar Nadelyaev okulu olarak da bilinir. Nadelyaev kendine ait fonetik bir alfabe de geliştirmiş ve bu alfabe birçok Rus fonetik çalışmalarında kullanılmıştır. Fonetik çalışmalarda dünyada röntgen tekniği ile ilk araştırmalar yapan bilim adamlarından biri yine Nadelyaev'dir. *Artikulyatornie Bazı Korennih Tyurkskih Etnosov Yujnoy Sibiri* adlı eser onun doğumunun 100. yılı olması nedeniyle V.M. Nadelyaev'e ithaf edilmiştir. 1912 yılında Habarovsk'ta doğan Nadelyaev 1985'te Novosibirsk'te vefat etmiştir. 150'in üzerinde Sibiryaya araştırmacısı ve dilcisi yetiştiren Nadelyaev S.E. Malov'un öğrencisidir.

Onun öncülüğünde başlatılan çalışmalar içerisinde Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Samoyed, Fin-Ugor, Yenisey dillerinden kırkı fonetik olarak kayıt altına alınmış ve ayrı monografilerle değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar günümüzde de devam ettirilmektedir. Özellikle dünyada sayılı ülkede uygulanan MR ve laringoskopi ile seslerin yapılarının farklı konuşurlara göre araştırılması Türkiye'ye de bir an önce getirilmesi gereken fonetik araştırma yöntemlerinin başında yer almaktadır.

İşte yukarıda bahsedilen laboratuvarıda görev yapan bilim adamları ile birlikte yine Rusya Bilimler Akademisi Sibiryaya Bölümüne bağlı olarak çalışan Uluslararası Tomografi Merkezi Enstitüsü ve Temel Tıp ve Kimyasal Biyoloji Enstitüsünün ortaklaşa yürüttükleri bir proje kapsamında MR ve dijital röntgen verilerine göre hazırlanan *Artikulyatornie Bazı Korennih Tyurkskih Etnosov Yujnoy Sibiri* (Sibiryaya Yerli Türk Halklarının Söyleyiş Temelleri) adlı kitap 2012 yılında yayımlanmıştır.

Kitabın hazırlanması aşamasında gerçekleştirilen proje kapsamında 60 konuşurdan tomografi yöntemi ile elde edilen verilerle 31 farklı dil ve diyalektin fonetik verileri derlenmiştir. Bu dil ve diyalektlerden yirmisi Türk dil ve diyalektleridir. Kitabın içerisinde bunlardan Altaycanın Ust'-Kan ağzı, Telengit, Teleüt, Tuba, Kumandı Diyalektleri, Hakasça (Sagay diyalekti), Şorca (Mrass diyalekti), Tıvaca (Batı Diyalekti), Baraba Tatarcası, Çat Tatarcası, Kalmakçanın boğumlanma temelleri değerlendirilmiştir. Proje kapsamında 60 konuşurdan 3.000'in üzerinde tomografik fotoğrafla elde edilmiş malzemelerden bu kitapta ele alınamayan diğer dil ve diyalekt verileri daha sonraki çalışmalarda kullanılacaktır.

Kitapta yer alan bilgiler doğrultusunda Sibiryaya Türk dillerinin fonetik yapısı dünya dillerinde yer alan seslerin sınıflandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan bu dillerin güncel çalışmalarla değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bir dilin boğumlanma (eklemlenme: *articulation*)

temelleri üzerine dünyadaki ilk araştırmalar 20. yy.ın başında başlamış ve bu terim ilk kez Fransız fonetikçi L. Rude tarafından sistemleştirilmiştir. *Ekleleme* Vardar (2002)'de “sesleme örgenleri aracılığıyla sesleri oluşturup çıkarma; akciğerlerden gelen havanın belli konumlara girmesini sağlayan devinimlerin tümü; özellikle de ses yolunun kimi nokta ya da bölgelerde daralması ya da kapanması” şeklinde tanımlanmıştır (ss. 90-91). Kitabın ilk bölümünde söyleyiş temelleri araştırmaları ve teorisi üzerinde durulmuştur. Ünlü ve ünsüzlerin bu teori çerçevesinde sınıflandırılması hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde ise boğumlanma özellikleri çerçevesinde Güney Sibiry Türk dillerindeki ünsüzlerin karakteristik özellikleri tartışılmıştır. Bu özelliklerin öncesinde ünsüzler hakkında bilgiler verilmiş ve yukarıda belirtilen Türk dil ve diyalektlerin akıcı, sızıcı ve patlayıcı ünsüzlerinin boğumlanma aşamaları MR görüntüleri çerçevesinde ele alınmıştır. Yine aynı bölümde seslerin söyleyiş organlarının durumlarına göre oluşumları alt bölümlerde verilmiştir. Bu alt bölümlerde dudak, dil, damak ve gırtlak ünsüzlerinin boğumlanmaları tartışılmıştır. Kitabın ikinci bölümünün üçüncü alt bölümünde ise Güney Sibiry Türk dil ve diyalektlerindeki ötümlü-ötümsüz ünsüzler ele alınmıştır.

İkinci bölümde sonuç olarak Güney Sibiry Türk dillerindeki ünsüzlerin süreklilik ve süreklilik sınıflandırmasının yanı sıra yarı kapantlı ünsüzleri de barındırdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca ötümlülük ötümsüzlük dereceleri diğer diğer dillerden farklılıklar göstermektedir.

Üçüncü bölümde Güney Sibiry Türk dillerindeki dudaksıl, damaksıl, art-damaksıl, boğazsıl, nazal ve küçük dil ünsüzleri yine MR ve dijital röntgen tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu bölümde ulaşılan sonuçlara göre Tıvacanın dışında ele alınan dil ve diyalektlerin nazallık seviyeleri *belirgin* değildir. Tıvacadaki nazallık ise anlam ayırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 309). Yine aynı bölümde ulaşılan sonuçlardan biri de boğazsıl seslerin Şorca ve Baraba Tatarcası ile Tıvacadaki varyantlarındaki durumları *belirgin*dir. Son olarak birbirlerine yakın coğrafyalarda konuşulan bu Türk dilleri arasındaki seçil farklılıklar dillerin tarihsel gelişimine ve kendi iç fonetik sistemlerine bağlanmıştır.

Son olarak sonuç bölümünde incelenen tüm Güney Sibiry Türk dil ve diyalektlerinin boğumlanma seviyeleri tartışılmış ve benzerlikleri ile farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneğin dil ucu ünsüzleri fonemler ve alafonlar bakımından oldukça zengindir. Dil ucu boğumlanmaları üç farklı aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar dil üstü, dil ucu ve üst damaksıl olarak belirlenmiştir. Örnek olarak t sesinin boğumlanma seviyeleri Resim 1.'deki gibi gösterilmiş ve dillere göre söyleyiş özellikleri ayrıntılı olarak işlenmiştir (bk. Resim 1.). Son olarak kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm bilim adamlarını tebrik ediyor, bu tip fonetik çalışmaların Türkiye'de de gerçekleşmesini diliyoruz.

Kaynakça

Drevnetyurkskiy Slovar'. (1969). Leningrad: Nauka.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü* (Genişletilmiş 3. bs.). TDK: Ankara.

Pamir Dietrich, A. (2001). *Slovar' Lingvističeskih Terminov*. İstanbul: Multilingual.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Resim 1. Güney Sibirya Türk Dillerindeki dil ucu 't' ünsüzünün durumu

